

چشم و هم چشمی از نگاه قرآن

بازخوانی آیات قرآن با در نظر گرفتن هنجارها و نابهنجاری‌ها می‌تواند افزون بر تحلیل درست مساله به شخص این امکان را دهد که علل و عوامل آن را شناسایی و برای مقابله با آن چاره‌اندیشی کند.

در جامعه نابهنجاری‌هایی به وجود می‌آید که به شکل پدیده اجتماعی از فراگیری بسیاری برخوردار می‌شود. اغلب کسانی که به این نابهنجاری‌ها دچار می‌شوند خود را از اتهام آن میرا می‌دانند و به شکلی می‌پذیرند که امری ناخوشایند و رفتاری زشت است. برخی پدیده‌های اجتماعی، خاص گروه‌ها و طبقاتی است به گونه‌ای که آن را به سادگی می‌توان به گروه سنی یا علمی و یا طبقه‌ای اجتماعی نسبت داد؛ زیرا رواج گسترده آن در این گروه و یا طبقه اجتماعی نشان می‌دهد که نوعی همبستگی میان گروه و پدیده و یا هنجار و نابهنجار وجود دارد.

پدیده نابهنجار چشم و هم چشمی از جمله پدیده‌ها و نابهنجاری‌هایی است که در میان مردم و به خصوص زنان به شکل گسترده وجود دارد و هر زنی دست کم در موردی و یا زمانی گرفتار این نابهنجاری اجتماعی است. قرآن از آن جایی که دین زندگی است به همه مسائل اجتماعی و امور مرتبط به آن پرداخته است.

بازخوانی آیات قرآن با در نظر گرفتن هنجارها و نابهنجاری‌ها می‌تواند افزون بر تحلیل درست مساله به شخص این امکان را دهد که علل و عوامل آن را شناسایی و برای مقابله با آن چاره‌اندیشی کند. در نوشتار حاضر کوشش بر آن است تا ریشه نابهنجاری چشم و هم چشمی از منظر قرآن واکاوی شده و تحلیل قرآن از این مساله ارائه گردد که با هم آن را از نظر می‌گذرانیم.

چیستی چشم و هم چشمی

چشم و هم چشمی اصطلاحی است که به نوع رفتار انسانی در حوزه عمل اجتماعی اشاره دارد. واکاوی واژگانی این اصطلاح هر چند می‌تواند بخشی از محتوا و مفاهیم آن را بازشناساند ولی تنها مولفه‌ای از مولفه‌های این نابهنجاری را نشان می‌دهد. به نظر می‌رسد که مولفه چشم در ایجاد این پدیده اجتماعی بسیار موثر است. به این معنا که هم در ایجاد و هم در علت و انگیزه، نقش چشم مهم ارزیابی شده است. در حقیقت اشخاصی که گرفتار این نابهنجاری هستند تحت تاثیر بینایی قرار دارند.

با توجه به مساله رقابت که در این اصطلاح نهفته است، اشخاص برای دست‌یابی به اهداف رقابتی، دست به انواع و اقسام کارهایی می‌زنند که در چشم دیگری بزرگ نمایند و به نوعی خودنمایی کرده و برتری و چیرگی خویش را نشان دهند. چشم پرکنی و برتری جویی هدفی است که در این نوع رفتار می‌توان شناسایی کرد.

کسانی که به این بیماری دچار می‌شوند و تحت تاثیر این پدیده نابهنجار اجتماعی، عمل و رفتار و زندگی می‌کنند خود تحت تاثیر مواردی هستند که به چشم می‌آید و می‌کوشند تا از هم سطح‌های خویش کم‌تر نباشند از این رو خود اقدام به رفتاری می‌کنند که در چشم دیگران مطرح شوند. بنابراین مولفه‌های اساسی چشم و هم چشمی را می‌بایست در تظاهر، رقابت، احساس خودکم‌بینی و ارضای آن به اشکال مادی و ظاهری و مانند آن دانست.

شخص می‌کوشد چیزهایی را تهیه و به نمایش گذارد که در چشم دیگری خوب و زیبا و شگفت‌انگیز باشد و برتری خود را از این طریق به رخ دیگری بکشد.

دیدگاه روان‌شناسان

از نظر روان‌شناسان و کسانی که در حوزه روان‌شناسی اجتماعی تحقیق و پژوهش می‌کنند، پدیده‌ای چون چشم و هم چشمی در میان برخی افراد، نشانه وجود نوعی نیاز برای جلب توجه اطرافیان و مورد تایید قرار گرفتن از سوی آنهاست. بنابراین چشم و هم چشمی ارتباطی مستقیم با میزان پذیرفته شدن افراد از سوی خود آنها دارد. بدین معنی که هرچه افراد، وضعیت ظاهری، توانایی‌های فردی و مالی خود را همان گونه که هست، قبول داشته باشند کمتر به چشم و هم چشمی با اطرافیان خود مبادرت می‌ورزند.

به اعتقاد روان‌پزشکان، زمانی که افراد واقعیات زندگی و توانایی‌های فردی خود را قبول داشته باشند کمتر به نظرات دیگران در مورد خود توجه می‌کنند و می‌خواهند اطرافیان، آنها را همان طور بپذیرند که در واقعیت هستند.

هم چنین وقتی افراد بیش از حد در پی کسب اطلاع از نظرات دیگران نسبت به خود باشند تلاش می‌کنند تا همان طور که دیگران دوست دارند در مقابل آنها ظاهر شوند و از همین طریق نظر مثبت آن‌ها را نسبت به خود جلب کرده و مورد تایید آن‌ها واقع شوند. در این صورت است که این افراد از واقعیات شخصیتی و توانایی‌های خود غافل شده و معیار خود را تایید دیگران قرار می‌دهند.

انسان، موجودی الگوپذیر

از نظر روان شناسان اجتماعی چشم هم چشمی در حوزه الگوهای رفتاری بسیار نقش آفرین است. کسانی، دیگری خاص و یا دیگران مهمی را به عنوان الگو قرار می‌دهند و می‌کوشند تا از سرتا پا همانند الگو باشند دیگران مهم چنان رفتار شخص را تحت تاثیر قرار می‌دهند که هر چیز ظاهری که در ایشان بیاید می‌کوشد تا با همانندسازی، خود را با آنان تطبیق دهد.

الگوهای رفتاری شخص می‌تواند وی را به هر سوی بکشاند. این مساله درباره همه کسان از پیر و برنا و زن و مرد و عامی و عالم صدق می‌کند. از این رو در آیات قرآنی مساله اسوه و بهره‌گیری از آن مطرح می‌شود؛ زیرا انسان به طور طبیعی رفتارهای خویش را براساس تایید و یا همراهی با الگوها شکل می‌دهد و اصولاً مساله جامعه‌پذیری که اصلی بسیار مهم در زندگی اجتماعی بشر است، ریشه در الگوپذیری انسان دارد. براین اساس مساله تقلید به دو شکل عاقلانه و کورکورانه در جوامع بشری امری طبیعی و غریزی است و انسان نمی‌تواند بی تقلید و الگوبرداری از دیگری زندگی کند، بلکه حتی نمی‌تواند به کمال انسانی دست یابد. از این رو آیات قرآنی با بیان داستان زندگی گذشتگان و ارایه الگوهای مختلف در هر حوزه ریز و درشت زندگی، می‌کوشد تا شخص در یک راه مستقیم با بهره‌گیری از الگوهای بینشی و نگرشی و رفتاری حرکت کند و به سعادت دنیا و آخرت دست یابد.

به هر حال، مساله چشم و هم چشمی ریشه در اصول غریزی و فطری بشر دارد و بازخوانی آن نشان می‌دهد که این رفتار به سبب تحلیل نادرست از موقعیت خود در جهان و زندگی اجتماعی پدید می‌آید. شخصی که گرفتار بیماری و نابهنجاری اجتماعی چشم و هم چشمی می‌شود در حقیقت دچار جهل و ناآگاهی از وضعیت و موقعیت خود به عنوان انسان و هدف از زندگی است و از یک غریزه درست و فطرت سالم به شکل نادرستی بهره‌برداري کرده است. قدرت و توانی که در نهاد بشر قرار داده شده تا با کمک آن خود را به سعادت برساند ابزاری برای بازدارندگی وی از ترقی و کمال می‌شود و جلوی پیش رفت و رشد و تکامل او را می‌گیرد. این گونه است که ظرفیت و توانایی خود را در جایی دیگر هزینه می‌کند که سودی برایش ندارد.

ریشه یابی علل چشم و هم چشمی

چنان که گفته شد منشأ چشم و هم چشمی را می‌بایست در برخی از غرایز طبیعی و فطری بشر جست. اگرچه شخصی که گرفتار بیماری چشم و هم چشمی می‌شود و این نابهنجاری را در خود رشد و تقویت می‌کند به کژی و بیراهه می‌رود. در انسان‌ها غریزه الگوپذیری وجود دارد. همین غریزه است که آدمی را برای رشد و تعالی و تکامل و جامعه‌پذیری آماده می‌کند. کودکان با تقلید، واژگان را می‌آموزند و با تقلید از رفتار بزرگ‌ترها خود را با محیط اجتماعی هماهنگ می‌کنند و با بهره‌گیری از آن دانش‌های نظری و تجربی منتقل می‌شود و تکامل و رشد فردی و اجتماعی در جوامع انسانی روز به روز فزونی می‌یابد.

اما کسانی که دچار نابهنجاری رفتاری چشم و هم چشمی می‌شوند از این مسئله (الگوپذیری و تقلیدکردن فطری بشری) به درستی بهره نمی‌گیرند و آن را در جایی نادرست هزینه و خرج می‌کنند. همانند این مسئله را قرآن درباره تقلید از باورهای نادرست و آیین‌ها و اعمال و مناسک خرافی مطرح می‌سازد و آن را به عنوان تقلید غیرمجاز و ناروا مورد سرزنش قرار می‌دهد.

بنابراین می‌بایست به کسانی که گرفتار چشم و هم چشمی هستند آموخت به جای آن که در این حوزه‌ها از دیگری تقلید کنند، در اموری تقلید کنند که برای آنان مفید و سازنده است.

عامل دیگری که قرآن برای چشم و هم چشمی برمی‌شمارد، تکبر است. تکبر خصوصیت ضداخلاقی است که در همگان به گونه‌ای وجود دارد. این خصوصیت که از آن به رذیلت اخلاقی یاد می‌شود موجب می‌شود تا شخص خود را برتر از دیگری بباید. از این رو می‌کوشد تا به هر شکلی شده برتری خویش را نشان دهد و خود را فراتر و بزرگ‌تر و برتر از دیگری بنمایاند. این گونه است که چیزهایی که در خود می‌یابد به رخ دیگری می‌کشد و در اموری که احساس می‌کند که از برتری برخوردار نیست تظاهر به دارایی آن می‌نماید. از این رو مسئله چشم و هم چشمی به عنوان تظاهر برای برتری جویی مطرح می‌شود و شخص می‌کوشد تا با تظاهر برتری خود را نشان دهد.

در داستان‌های قرآن و گزارش‌های آن به موارد بسیاری در این حوزه اشاره شده که می‌توان به داستان ابلیس در خود برتری‌بینی و بزرگ‌نمایی اشاره کرد. ابلیس که مامور می‌شود بر انسان سجده و اطاعت وی را به عنوان خلافت الهی بپذیرد، استکبار ورزیده و به این استدلال که وی از آتش آفریده شده و از موجودی که از خاک و گل لجن ساخته شده برتر می‌باشد. از این رو استکبار می‌ورزد و برتری خود را به رخ همگان می‌کشد. این در حالی است که وی می‌دانست که آدمی برتری دیگری دارد که به تعلیم اسما و جعل آن پدید آمده است

و در این حوزه، ابلیس را بر او برتری نمی باشد؛ ولی ابلیس با نادیده گرفتن آن کوشیده تا با تظاهر، خود را برتر نشان دهد. (اعراف آیه 12)

تکاثر طلبی، از عوامل چشم و هم چشمی

تفاخر از دیگر عللی است که قرآن برای بیماری و نابهنجاری چشم و هم چشمی برمی شمارد. در سوره تکاثر به این مسئله اشاره می کند که اعراب که از هر جایی خود را دچار کمبود و حقارت احساس می کردند برای جبران این نقیصه به تفاخر روی می آوردند. از این رو با اشاره به اموری که از نظر هر خرمندی باطل و نادرست است به ایشان یادآور می شود که تفاخر به این امور چقدر پست می باشد. اعراب برای بیان برتری خویش و تفاخر بر دیگران به مال و منال و فرزند بسنده نمی کردند بلکه حتی به شمارش مردگان خویش در گورستان ها می پرداختند تا فزونی نفرت خویش را به رخ دیگران بکشانند. (سوره تکاثر) بنابراین این تکاثرطلبی نیز می تواند یکی دیگر از علل و عوامل چشم و هم چشمی باشد؛ زیرا شخص با این شیوه می کوشد تا اموری را گرد آورد که بتواند به رخ دیگری بکشد و خود را در حد و اندازه طرف مقابل و یا فراتر از آن بنمایاند.

زیاده خواهی های آدمی در همه حوزه ها وجود دارد. بنابراین زیاده خواهی، خاص چیز و یا امری نیست. از جمله زیاده خواهی های آدمی می توان به گردآوری مال و فرزند و اموری اشاره کرد که به چشم می آید.

حسادت های فردی نیز در زمینه چشم و هم چشمی می تواند نقش داشته باشد چرا که افراد حسود به نوعی در پی همانندسازی با دیگران هستند و تمایلی نسبت به تمایز با اطرافیان خود نداشته و می خواهند چیزی جدای آنچه مورد تایید دیگران است، نباشند.

حسادت و غبطه

حسادت به معنای آن است که شخص نعمتی را در دیگری می یابد و می کوشد تا به نحوی آن نعمت از دست وی برود و یا به شکل نعمت و بلا درآید. حسود آرزوی آن را ندارد که شخص از نعمت برخوردار گردد بلکه می خواهد تنها خود از نعمت برخوردار باشد و دیگری از آن بهره ای نداشته باشد.

اما در برابر حسادت امر دیگری نیز وجود دارد که از آن به غبطه یاد می کنند. غبطه به این معناست که شخص نعمتی را در دیگری می یابد و آرزو دارد که او نیز دارای آن شود بی آن که خواستار زوال نعمت از دیگری و یا تبدیل آن به نعمت شود. از این رو غبطه امری مفید و سازنده است و موجب رشد و تعالی افراد می شود. زیرا شخص می کوشد تا با تلاش خویش و کمک و یاری خداوند به نعمتی سازنده و مفید دست یابد. در مسئله درس و آموزش و امور معنوی غبطه موجب می شود تا شخص تلاش کرده و خود را به مراتب عالی تر برساند.

از این جاست که مسئله سبقت و پیشی گرفتن از یک دیگر در امور خیر پیش می آید. به این معنا که شخص امری را خیر و سازنده و مفید و نعمتی بزرگ می یابد و تلاش می کند که او نیز به آن دست یابد و یا آن را انجام دهد. این گونه است که مسابقه در کارهای خیر و نیکو در میان اشخاص به عنوان رقابت سازنده و مفید و هنجاری پسندیده خودنمایی می کند و جامعه را به سوی تعالی و تکامل می کشاند. قرآن در این مسئله از مومنان خواسته است که با استیاق و پیشی گرفتن در امور خیر، خود و جامعه را به سوی سعادت رهنمون سازند. (بقره آیه 148) به عبارت دیگر تنها در امور خیر است که قرآن به مسئله سبقت گیری از هم و یا به تعبیری چشم و هم چشمی مثبت و سازنده تأکید می کند.

به هر حال رقابت غیرسازنده میان افراد جامعه، عامل مهمی در ایجاد چشم و هم چشمی است از این رو می بایست با آموزش درست و ایجاد بینش و نگرش سازنده، رقابت های نادرست را به شکل رقابت های سازنده چون مسئله غبطه تبدیل و دگرگون ساخت و جامعه را از آثار زیانبار چشم و هم چشمی و صرف هزینه های بسیار در امور غیرمفید رهایی بخشید.

کمبود اعتماد بنفس

برخی از روان شناسان علاوه بر امور یادشده در خصوص علل و عوامل چشم و هم چشمی به مسئله دیگری نیز توجه داده و گفته اند خودپنداری پایه و اساس اعتماد به نفس انسان ها است بنابراین وقتی افراد در مراحل رشد خود؛ مورد تایید واقع شدن از سوی اطرافیان را به عنوان یک نیاز اصلی در خود احساس کنند در اغلب موارد شرایط و ویژگی های فردی و اجتماعی اطرافیان را مطلوب تر از خود ارزیابی کرده و دچار کمبود اعتماد به نفس می شوند.

به اعتقاد روان شناسان اجتماعی، کمبود اعتماد به نفس نیز یکی دیگر از فاکتورهایی است که می تواند در افزایش چشم هم چشمی

افراد تاثیر به سزایی داشته باشد.

فرهنگ حاکم بر خانواده

افزون بر عوامل یادشده، فرهنگ حاکم بر خانواده و جامعه نیز تاثیر به سزایی در نوع رفتار افراد دارد؛ به گونه ای که وقتی افراد در محیطی رشد پیدا می کنند که مورد اهمیت و توجه کافی اعضای خانواده خود قرار گرفته و از استقلال نسبی برخوردار هستند، به میزان کم تری برای جلب نظر و تایید اطرافیان خود تلاش می کنند.

در پایان یادآوری این نکته ضروری است که چشم و هم چشمی در میان همگان وجود دارد و مسئله اختصاص به گروه و یا طبقه و یا جنسی خاص ندارد هر چند که در میان زنان مسئله چشم و هم چشمی به خاطر مسئله گرایش ذاتی زنان به تظاهر و خودنمایی بیشتر است. به این معنا که زنان از آنجایی که به طور طبیعی و غریزی خواهان آن هستند که خودنمایی کنند و تظاهر به برتری برای جلب رضایت دیگران نمایند به مسئله چشم و هم چشمی گرایش و تمایل بیش تری از مردان نشان می دهند.

برای رهایی از این مشکل نیز می بایست از همان روشهایی استفاده کرد که در از میان بردن تکبر و حسادت و تظاهر و تکاثر و دیگر رذایل اخلاقی استفاده می شود. از این رو تغییر بینش و نگرش مردم و تغییر الگوهای رفتاری، از مهم ترین عوامل بازسازی و جلوگیری از رواج پدیده چشم و هم چشمی است

منبع : فارس